

VARGA GYULA

A HAJDÚ-BIHAR MEGYEI MÚZEUMI SZERVEZET NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNYEI

Hajdú-Bihar megye kialakulása és néprajzi tájegységei

Hajdú-Bihar megye az 1950-es területrendezés során alakult mesterséges képződmény. Három fő alkotóeleme van: 1. Csonka Bihar Vármegye, 2. Hajdú vármegye és 3. az egykori szabad királyi város, Derecen.

A történeti Bihar vármegye már a kora Árpád-korban kiformalódott, s a középkorban Magyarország egyik legnagyobb, földrajzilag, néprajzilag egyik legváltozatosabb megyéje. Területe északon a Nyírség határán, Debrecennél kezdődött, majd délen az Ér, Berettyó, Körösök völgyén át mélyen benyomult a környező erdélyi hegységekbe, sőt ezeken át egészen Kalotaszegig, a Gyalui havasokig terjedt. Észak-nyugaton a két Sárrett vezette át a békési-, kiskunsági tájakba. Nem csoda, ha már a középkor óta „Biharország”-nak emlegették.

A trianoni országhatár a történelmi vármegyének kb. egy negyedét hagyta meg, mely 1920-tól 1950-ig „Csonka Bihar vármegye” néven önálló vármegyét képezett Berettyóújfalu (1940–1944 között Nagyvárad) székhellyel. Amikor 1950-ben a csonka megyét Hajdú megyével egyesítették, a megye déli részéből néhány falut Békés megyéhez csatoltak (Sarkad, Kötegyán, Méhkerék, stb.). A mai megye törzsét alkotó Hajdú vármegye 1876-ban, az akkori nagy közigazgatási átszervezés fejleményeként alakult a volt Hajdú kerületből, s több Szabolcs, illetve Bihar megyei községből. Az új megye székhelye – nem kevés vita után – Debrecen sz. kir. város lett.

Debrecen amikor 1361-ben első számottevő kiváltságát elnyerte, már bizonyosan fontos gazdasági, katonai, kulturális gócpont volt. Később élelmes kereskedő népe nagy gazdagságot ért el. Debrecen város szerepe különösen akkor nőtt meg, amikor az 1538-ban alapított, kalvinista szellemben működő iskolájával, nem kevésbé fejlett ipari, kereskedelmi tevékenységével az ország keleti felének legfontosabb meghatározó tényezőjévé vált. Debrecen a XVII. század folyamán hatalmas kiterjedésű pusztabirtokokat szerzett meg. Az így kialakuló városi önkormányzat, településszerkezet, gazdálkodási rendszer szinte mintaképe lesz a Tiszántúl, különösen a Hajdú városok XVII–XVIII. századi berendezkedésének. Különösen a XVIII. században kialakult „pusztai legeltetési rend”, és a tanyarendszer széleskörű hatása elvitathatatlan. Debrecen jelentőségét az is növelte, hogy a Felvidék és Erdély, a Nyírvidék és az Alföld találkozási centrumában helyezkedett el, melyeket az itteni iskolahálózaton kívül a híres debreceni vásárok kapcsoltak össze.

Megyénk mai területén több kisebb földrajzi, néprajzi részterület figyelhető meg.

1. A *Hajdúhát* Debrecentől Észak, Nyugat felé a Tiszáig terjedő sík terület. Itt találjuk mindennek előtt az ún. „nagy” hajdúvárosokat. A hat, korábban hét hajdú város azonban a közös történelmi múlt ellenére sem tekinthető azonos néprajzi területnek. A városszerkezet és a gazdálkodás területén legtöbb a hasonlóság Hajdúnánás, Hajdúböszörmény és Hajdúszoboszló között, de e három hajdúvárosban is eltér pl. a népi építkezés, a szokások rendszere, stb. A másik három hajdúváros még több önálló karakterjegyet visel. Különösen Hajdúdorog válik ki görögkatolikus hagyományvilágával a hajdúk protestáns tömbjéből. Hajdúhadház a Nyírség, Vámspércs az Érmel-

lék irányába mutat rokonságot. (Előbbi pl. káposztatermelésével, utóbbi egykori szőlő-kultúrájával.)

A Hajdúhát települései között sajátos jelenség Balmazújváros: tájegységünk egyetlen olyan helysége, ahova a XVIII. században jelentős német telepítés történt.

A Hajdúhát folytatása a közismert Hortobágy pusztája, mely a középkor folyamán még sűrűn települt vidék, csak a XIII. századtól kezdett elnéptelenedni, s a XVII. század első felében lényegében kialakul a mai pusztája. A pusztai területeket fokozatosan, főként a XVII. század folyamán Debrecen, és a szomszédos városok szerezték meg, s itt a XVIII. század folyamán szervezték meg a pusztai hasznosításának máig legésszerűbb formáját, a pusztai legeltetés rendszerét. Számunkra most az a lényeges, hogy maga ez a rendszer, mind a gazdák szervezetei (gulyagazdaságok, stb.), mind a pásztorrend, legeltetési, teletetési szisztéma a Kárpát medencén belül sajátos kultúrónak képeznek.

2. A *Tisza melléki falvak* a megye többi részétől eltérő, elsősorban palócos jellegű mutatnak. Ennek az az oka, hogy a terület az egri érsekség hatáskörébe tartozván, a XVIII. században, majd később is a tájat a Felvidékről hozott katolikus népességgel töltötte fel. A tiszai révek melletti Tiszacsege, Tiszafüred részben a Hortobágyhoz, részben a Kunsághoz kötődött.

3. A *nyíri részek*. Debrecentől Keletre teljesen nyírvideki jellegű a táj: ligetes erdők, „homokhegyek”, apró tavacsák, lapályos morotvák teszik változatossá a vidéket. A középkorban ezt a tájat is sűrű faluhálózat fedte (Pallag, Gút, Fancsika, Csere, stb.). Az elpusztult faluk helyét a XVII. századtól ugyancsak Debrecen szerezte meg, s a pusztai legeltetési rend kialakulása után a debreceni gazdák itt építették ki teletető szállásaikat, melyekből később ugyancsak földművelő tanyák alakultak. Az erdők hasznosításának itt is fontos motívuma volt a sertésmakkoltatás. Az erdők telepítését a legújabb időkig oda telepített munkásokkal, az úgynevezett „vákáncsosokkal” oldották meg, akik itt igen archaikus életfotmát őriztek meg egészen a XX. század közepéig. A környék falvai főként a Szabolcs megyei Nyírség táji jellegzetességeit viselik.

4. Az *Érmellék*. Debrecentől Keletre a Nyírség és a Bihari síkság közé csaknem Debrecenig ékszerűen benyúlik az Érmellék egy sávja, a maga jellegzetes szőlőkultúrájával. Köztudott, hogy Debrecen és a Hajdúság gazdái szívesen vettek szőlőbirtokot a bihari Érmelléken, főként Bihardiószeg környékén, így e tájnak hatása egész mai megyénk területén megfigyelhető.

5. A *Bihari Síkság*. Debrecentől délre a Berettyó, Körösök hordalékkúpjain át egészen a bihari hegyekig terjedő vidék a Bihari síkság. A rajta átfolyó vizek itt számtalan mocsaras rétet, erdős szigetet képeztek, melyeket sok helyen mesterséges fokok kötöttek össze. A táj tagoltsága később, a folyók szabályozása után is megmaradt s ez sajátos gazdálkodási rendszereket eredményezett. (Pl. kerti növények termesztése, szarvasmarha, juh tenyésztés stb.) Korábban e tájon sok kiváltságos (hajdú!) település volt. A törökök kiűzése után főként két nagy birtokos osztozott a tájon: Eszterházy Pál herceg derecskei uradalma és a Váradai Káptalan. Az uradalmak, különösen a Káptalan katolikus népességük növelése érdekében – még jobbágytelkeik számának növelésével is! – hívták, csalogatták birtokaikra a jobbágyokat. Ennek köszönhető, hogy a délbihari hegyekből mintegy 10 000 román család költözött vidékünkre. Ezek napjainkra jórészt asszimilálódtak, de némileg megőrizték nyelvüket és népi kultúrájuk sok elemét.

6. A *Nagy- és a Kis-Sárrét*. A Bihari síkság szinte átmenet nélkül folytatódik a két Sárréten, mely kitűnő írók jóvoltából sokáig állt a néprajzi érdeklődés homlokterében. Sajnos, a XVIII. század második felétől a tájon eluralkodott vízi világ az ér-

deklődők figyelmét sokáig elterelte a megélhetés alapformáját itt is jelentő földművelő-, állattartó gazdálkodásról, pedig – éppen a közeli vízi világ miatt – ez itt sajátos, a megye más részeitől eltérő változatokat mutat. A XVII. századi súlyos népesség pusztulások miatt egyes sárréti falukban is találkozunk betelepült román népességgel. A két Sárrét néprajzilag áttekintve megyénk mai határain, főleg Békés, kisebb részben Szolnok irányába.

A múzeumi szervezet kialakulása és vázlatos története

A *Déri Múzeum* előzménye a *Debreceni Városi Múzeum* 1902-ben alakult Löfkovits Arthur debreceni ékszerész mintegy 2 500 darab régészeti, iparművészeti tárgyból álló gyűjteményének felajánlásával (SÓREGI János: Löfkovits Arthur, 1863–1935. DMÉ. 1935.). A viszonylag kései múzeumalapításnak elsősorban az a magyarázata, hogy Debrecenben a Református Kollégiumban már a XVIII. század óta létezett múzeális értékű tárgyi gyűjtemény, amely részben betöltötte a városi múzeum funkcióját is. Az önálló városi múzeum gondolatát 1861-ben vetette fel Telegdi Kovács László ügyvéd a „Debreceni Ellenőr” című lapban. 1873-ban meg is alakult a „múzeum egyeslet”, melynek az lett volna a feladata, hogy előkészítse a múzeum létrehozását. A kezdeményezés azonban ellankad, s majd csak a millenium közeledtével, 1890-ben ZOLTAI Lajos próbálja indokolni a múzeumalapítás szükségességét. 1896-ban Debrecenben is létrejön egy nagyszabású várostörténeti kiállítás, melynek háttérül Pataky László festővel megfestetnek egy közel 8 méter széles panoráma képet, mely a debreceni nagyvásár Piac utcai részét ábrázolja.

A milleniumi kiállítás sikerén felbuzdulva Komlóssy Arthur tanácsnok javaslatára 1901-ben elhatározza a magisztrátus, hogy múzeum céljára „kulturpalotát” fognak építeni. Valószínűleg ez indította Löfkovits Arthurt is nagylelkű felajánlására. A gyűjteményt ideiglenesen a Fűvészkert u. 2. sz. alatti volt Gazdasági Akadémia két szobájában helyezik el, s a mostmár hivatalosan megalapított Városi Múzeum igazgatójául kinevezik az adományozó Löfkovits Arthurt, aki ezt a tisztséget – szinte csak jelképes fizetés fejében – 1929-ig töltötte be. Természetesen, a múzeumot további adományaival is támogatta, lényegében szinte maga viselte a működtetés kiadásait.

A múzeum szakmai irányítását, gondozását 1904-től ZOLTAI Lajos (1861–1938) látta el (SÓREGI János: Zoltai Lajos. DMÉ. 1939–1940). Az ő közreműködésével 1905-re már kialakul a „kulturpalota” végleges koncepciója, mely a 20 évvel később felépült Déri Múzeumnak is alapjául szolgált. Az építés költségeire a város komoly alapítványt tesz le, majd ezt az állam is megtoldja előbb 80 000, majd 100 000 korona alaptőkével. Úgy tervezik, hogy az építés teljes összege 19 év múlva állna össze. Zoltai a gyűjteményt beletárolta s abból 1905. május 21-én a Hatvan u. 23. szám alatt, az egykori Csokonai-féle portán megnyitották a múzeum első kiállítását. Közben a múzeum szépen gyarapodik, részben adományokból, de a város, és az állam is ad pénzt tárgyvásárlásra. Az évi jelentésekből megítélve zavartalanul gyűlt az építkezési tőke is. Egyelőre a palota helyének kijelölése körül folyik vita. Sajnos, az utolsó pillanatban beüött az első világháború, mely az építkezések megkezdését több évre visszavetette, mivel a hadikölcsönbe fektetett letéti tőke megsemmisült.

1911-től a múzeumban dolgozott dr. ECSEDI István (1885–1936) „tanítóképezdei tanár” is, aki főként a néprajzi gyűjtemény megalapozásában kapott fontos szerepet. 1917-ben megalapították a városi közművelődési könyvtárat, 1918-ban a városi képtárat, s mindkettőt a múzeumhoz kapcsolták. Ennek fejében tovább bővítették a Hatvan utcai kiállítóhelyet, és mellette visszakapták a Fűvészkert utcai épület

I. emeletét is, ahol az új intézményeket elhelyezték. 1919-ben a forradalmi események alatt, majd a román megszállás idején a múzeumot zárva tartották.

1920 a múzeum történetében fontos korszakhatár: május 5-én Haller István közoktatásügyi miniszter bejelentette, hogy „egy műbarát milliókat érő műkincseit” Debrecenbe szeretnének juttatni. Ez a műbarát Déri Frigyes (1852–1924) bécsi se-lyemgyáros, aki 1920. október 18-án Debrecenben el is készítette az ajándékozási szerződést, mely 5 624 darab régészeti, iparművészeti, képzőművészeti tárgy átadásáról szól. Déri Frigyes később (1923) elkészítette, s kinyomtatta gyűjteményének teljes katalógusát. Az új múzeum neve ezentúl „Debreceni Déri Múzeum”, mely egyesült a volt Városi Múzeummal.

Természetesen, mostmár elodázhatatlan lett az új múzeumépület létrehozása. Déri Frigyes látva, hogy a város korábbi pénze elveszett, egy millió koronát – stabilnak hitt értékpapírokban – felajánlott az építkezéshez, azzal, hogy szükség esetén még kiegészíti. (A kultúrpalota előzetes terv szerint kb. 1 800 000 koronába került volna.) Tovább is viták voltak még a helykijelölésben. 8-10 javaslat is felvetődött, míg végül Könyves Tóth Mihály lelkész indítványát fogadták el: épüljön a kultúrpalota a Fűvész-kertben, az egykori Pap-tava környékén. 1923. szeptember 23-án Déri Frigyes jelenlétében megtörtént az alapkőletétel, s december 17-én Czákó Elemér államtitkár (Déri Frigyes megbízottja) már bemutathatta a tanácsnak Györgyi Dénes és Münnich Aladár újonnan átdolgozott tervét.

Déri Frigyes 1921-től sorozatosan ad támogatást a múzeum ásatásaihoz, de ami bennünket különösen érdekel, ezekben az években készített el kiváló grafikusokkal azt a 340 db képet, amelyből egy korszerű, az egész magyar népterületet átfogó népművészeti albumot óhajtott kiadni (VARGA Gyula: Déri Frigyes néprajzi grafikai gyűjteménye. DMÉ: 1977.). Zoltai kezdeményezésére még azzal is megpróbálkoznak, hogy megszerezzék Bocskai Bécsben lévő koronáját. Ezt azonban az osztrák állam – aki már a Déri kincsek Magyarországra hozatalát is rosszalotta – megakadályozta.

A szép tervek kivitelezését 1924-ben ismét megállította a súlyos infláció, majd Déri Frigyes október 27-én bekövetkezett halála. Az építkezés előkészítése azonban – az elterjedt közhiedelemmel ellentétben! – csupán két hónapot szünetelt. 1925. június 12-én kiadják a megbízást a helybeli Tóth-Sebestyén-féle építő RT-nak, aki 13 féle munkára köt szerződést, egyedül az asztalos munkákat végzi külön iparos, Harsányi István debreceni asztalos mester.

Az építés földmunkálatait 1926 januárjában kezdték. Jellemző a korabeli építő kapacitásra, hogy 1926. május 12-én a kiállítást előkészítő bizottság (Hóman Bálint, Bátky Zsigmond, Gerevics Tibor, Lukinich Imre, Zoltai Lajos) már megtekinthette a múzeum teljes felépített konstrukcióját, holott építés közben még az alapozási tervet is meg kellett változtatni, mert kiderült, hogy a talaj süllyed. December 12-én, tehát alig több mint 10 hónap alatt az épület teljesen elkészült, s megkezdheték a belső berendezés, burkolás, padlózat, világítás szerelését.

1927-ben újjászervezték a „múzeumi bizottságot”, majd megalakították az azóta folyamatosan működő „múzeumbarátok körét”. Az ezekben közreműködő egyetemi tanárok, különböző szaktudósok, tehetséges polgárok segítik Zoltai Lajos munkáját.

A múzeumépület műszaki átadása 1928. február 13-án kezdődött. Kiderül, hogy a rendelkezésre álló 1 800 000 pengő elég volt, sőt még 280 000 pengőt meg is takarítottak, amit most a kiállítások installációjára fordíthatnak. (Pedig a kivitelezésben magas technikai és esztétikai mércét szabtak.) Zoltai irányításával megkezdik a

tárgyak átszállítását az új épületbe. Ugyanő készíti el az installációk tervét s azok kivitelezésére megkötö a szerződést jeles debreceni kisiparosokkal. A városi tanács még ebben az évben megbízást ad Medgyessy Ferencnek a múzeum elé tervezett négy allegorikus szobor elkészítésére 28 000 P. értékben. Megkezdik a Déri-tér művészi kialakítását. A díszterembe beszerelik a város akkor legmodernebb vetítő berendezését.

A költözködés, rendezés kellős közepén, 1929 nyarán került sor az új intézmény igazgatói tisztségének betöltésére, mivel Löfkovits Arthur az új szakképesítési előírásoknak már nem felelt meg. A város pályázatot ír ki, s a nyolc pályázó közül ECSEDI Istvánt választották meg. Löfkovitsot és Zoltai Lajost nyugdíjazták. (Löfkovits Arthur állítólag nagyon megsértődött: 1935-ben bekövetkezett haláláig sohase lépte át a Déri Múzeum küszöbét. Zoltai békés nyugalommal vette tudomásul a tanács határozatát, de bizonyára igaza van az életrajzíró Sőregi Jánosnak, aki szerint méltán elvárta, hogy életművének megtiszteltetéseként felajánlják neki az igazgatói címet.) Így a kiállítást végül Sőregi János közreműködésével Ecsedi István fejezte be.

A megnyitó 1930. május 25-én fényes ünnepek között történt. Résztvett rajta Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, sok országos előkelőség, alispánok, főispánok, s mintegy 10 000 főnyi közönség. A miniszter is hangsúlyozta, hogy itt egy „európai nivójú” múzeum nyílt meg, melynek jelentősége messze túlnő a város és a megye határain. Az első emeleten várostörténeti, néprajzi, régészeti emlékeket állítottak ki, a második emeleten a Déri-féle műkincseket, pénz- és éremgyűjteményt s a képtárat helyezték el, középpontban Munkácsi Ecce homo-jával. Az eseményekhez méltóan elrendezték a Déri teret is, bár Medgyessy szobraiból eddigre csak kettő érkezett meg.

A Déri Múzeum új igazgatója igyekezett a múzeum rangját és tekintélyét megalapozni. 1931-ben a Helsinkiben tartott IV. Finnugor Kongresszusra maga is kiutazott, s egy 300 darabból álló néprajzi műtárgykollekción vitt magával, melyből ott egy „magyar szobát” rendezett be. Még ugyanebben az évben Tokióba a japán császári múzeumnak is küldenek 16 darab néprajzi tárgyat, melyért cserébe 134 darab japán műtárgy érkezett. A múzeum dísztermében rangos rendezvényeket tartanak, többek közt itt nyitották meg — 50 külföldi részvételével — az első nyári egyetemet. De ezen kívül is szinte minden hétre jut egy-egy magas színvonalú ismeretterjesztő rendezvény.

A múzeum lényegében már a megnyitáskor szűknek bizonyult. Így Ecsedi eléri, hogy a Fűvészkert utcai régi épületet továbbra is megtarthatták, elsősorban raktározás céljára, s 1936 tavaszán itt nyitották meg Thaly Kálmán történész hagyatékából az ún. „Thaly szobát”. 1934-ben, főként Ecsedi István szorgoskodásából megkapják a Hortobágyi csárda három szobáját s ott 1935-ben egy a Hortobágy élő világát és a pásztoreletet bemutató kiállítást készítenek.

1936. május 17-én Ecsedi István meghalt, helyét SŐREGI János foglalta el. A múzeumőri állásra BALOGH István kerül — aki már 1932 óta „díjtalan gyakorlók” a múzeumban. 1937-ben lép szolgálatba LÜKŐ Gábor is. A néprajzi részleg így nem gyengült, sőt inkább erősödött. Sőregi elsősorban régész, de sok néprajzi megfigyelést is följegyez. Balogh István mindig elsősorban a gazdaságnéprajz iránt érdeklődött, Lükő Gábor pedig főként népművészeti kérdésekkel foglalkozott. De ebben az időben még gazdagon publikál az idős Zoltai Lajos is.

A Déri Múzeum történetében legnagyobb esemény a Déri György ezredes Néprajzi Múzeum megnyitása volt. Déri György (1863–1946) Déri Frigyes testvéröccse először 1936. december 28-án egy levélben tesz említést néprajzi gyűjteményéről, melyet Lükő Gábor 1937. március 31-én tekintett meg, s Déri György ekkor jelen-

tette ki, hogy ezt a debreceni Déri Múzeumnak óhajtja ajándékozni. Hosszú tárgyalás után az ajándékozási szerződést 1938. május 8-án írták alá. Az ajándékozás alapfeltevétele az volt, hogy a város gondoskodik az anyag kiállításáról. Déri Györggyel való egyetértésben az új múzeum céljára a Fűvészkert u. 2. sz. alatti múzeumi raktárépületet alakították át, s ott GYÖRFFY István, majd VISKY Károly professzorok közreműködésével 1941. szeptember 1-re elkészült a rendkívül látványos új néprajzi kiállítás. A kiállításához szükséges bábuk táji karaktereket ábrázoltak. Az ezekhez szükséges kerámia makettek Endrő Margit budapesti kerámiaművész készítette el. Maga a megnyitás – a háború kitörése miatt – szerény keretek között, 1941. október 8-án volt.

A Déri György-féle hagyaték közel 2 500 darab rendkívüli műgonddal válogatott, lényegében a Kárpát medence minden területére kiterjedő népművészeti gyűjtemény. Hozzá maga a gyűjtő készített részletes leírást. (Ez, sajnos, nem jelenhetett meg, ma is kéziratban van.) A megnyitóra Sőregi János és Lükő Gábor készítettek „Vezető”-t, mely elsősorban a gyűjtemény történetét és a kiállítás szerkezetét ismerteti.

A Déri György ezredes Néprajzi Múzeum lényegében 1944 nyaráig funkcionált. A nyári bombázások miatt már kezdték az értékesebb tárgyakat óvóhelyre menekíteni. A háború alatt a múzeumba többször betörték s onnan szűrőket, subákat vittek el. 1949-től az épületet „ideiglenesen” iskolai célra igénybevették, s azóta nem kaptuk vissza. A gyűjtemény raktáron van, s egy-egy részlegét időszakos kiállításokon mutatjuk be.

A háborús években a központi múzeum is vegetál. Csupán az irodalmi gyűjtemény gyarapodott számottevő anyaggal: Földessy Gyula 1941-ben fontos Ady dokumentumokat ad át, Oláh Gábor pedig 1942-ben a Déri Múzeumra hagyja kézíratait, s azok kiadási jogát. Sajnos, az épületet több súlyos bombatalálat is érte, így a műkincsek java részét óvóhelyekre rejtették. 1944. szeptember 15-én elrendelték a múzeum műkincseinek elszállítását. A kiürítés végrehajtásának ellenőrzésére királyi biztost jelölnek ki (dr. Vitéz István). A múzeum tisztviselői azonban addig húzzák, halasztják az ügyet, hogy végül a 6-8 vagonra tervezett rakományból csak 4 ládát vittek el. A hagyomány szerint a ládákat is jórészt kövekkel töltötték meg, csak a tetejére tettek néhány műtárgyat. Erről hivatalos feljegyzés nincs. Sőregi János jelentésében azonban sokatmondó az a mondat, hogy „a miniszteri biztos a ládák tartalmát nem vizsgálta meg”. (Az elszállított anyag Budapestre került, ahol az elkallódott.) Így végeredményben a Déri Múzeum műkincs állományában a háború alatt kb. 2 %-os kár keletkezett.

A harcok elűlte után a könyvtár már 1944. december 15-én megnyitotta kapuit. 1945. április 17-én újjáalakul a Múzeumi Felügyelő Bizottság s ennek segítségével hozzákezdnek az épület helyreállításához. Némi megtorpanást okoz, hogy 1946-ban Lükő Gábort ideiglenesen áthelyezik a Városi Levéltárba, Balogh István pedig politikai pályára lép (előbb Szatmár, majd Hajdú megye főispánja lett). 1949. január 1-én ugyan Balogh István visszatér, de ekkor meg Sőregi Jánost nyugdíjazzák, s a múzeum vezetését BALOGH István vette át.

Az épület első rekonstrukciója 1949 végére fejeződött be s ott 1950 első felében helyreállítják az első emeleti helytörténeti-néprajzi, régészeti kiállítást. 1949-ben néhány hónapra visszatér még Lükő Gábor is, de őt 1950. február 1-től „rendelkezési állomány”-ba teszik, s el is hagyja a várost. Helyére 1950. augusztus 1-től az ekkor végzett BÉRES Andrást nevezték ki.

1951-ben megtörtént a múzeum államosítása. Új leltározási rendet vezetnek be. Az új szemléletnek megfelelően természetrajzi osztályt állítanak fel, s egy időre a II. emeleten (A Déri gyűjtemény helyett) természetrajzi kiállítást csinálnak. Az 1950-es

évektől kezdve igen nagy mobilitás figyelhető meg a személyi állományban. Szinte évenként váltják egymást a természetrajzos, régész, múzeológusok. Provokáció áldozata lett Balogh István igazgató is, akit 1957. december 18-én felmentettek igazgatói tisztességétől, s helyét BÉRES András foglalta el. A megbízott, majd pár év múlva véglegessített Béres András az 1960-as, viszonylag konszolidálódott években sem tudott stabil kollektívát összehozni. Pedig ideiglenesen néhány kiváló kutató is megfordult a múzeumban (Szilágyi János György művészettörténész, Makkai János, Horváth Attila, Mesterházy Károly régészek, Yulow Viktor irodalomtörténész, Módy György történész, stb.).

Fontos eredmény, hogy 1960-ban sikerül végre helyreállítani a múzeumi kiállítások eredeti konstrukcióját, vagyis – igen kiváló rendezésben – a II. emeletre helyére kerül a Déri Frigyes-féle gyűjtemény és a képtár (Az installáció tervét Boreczky László készítette). Másik fontos eredmény, hogy – az új múzeumi törvények értelmében – megkezdik kiépíteni a megyei múzeumi hálózatot. 1961-ben a múzeum megyei tanácsai kezelésbe kerül. 1962-ben felméri a megyében található kisebb gyűjteményeket abból a célból, hogy a hálózat alapjait körvonalazzák. Mintegy 20 helyen találtak a megyében valamilyen gyűjteményt, de a felmérők úgy ítélik meg, hogy 5 olyan gyűjtemény van, amely fokozatosan önálló múzeummá fejleszthető lenne.

A „hálózat” első stabilnak mutakozó tagja a hajdúböszörményi *Hajdúsági Múzeum*, mely H. FEKETE Péter polgári iskolai igazgató kezdeményezésére 1928-ban alakult. Ekkor még főként társadalmi alapon működött. Az igazgató is fizetés nélkül, „ingyen” vállalta a múzeum vezetését. Csak 1946-tól kapott először fix anyagi támogatással egy díjnoki állást. Önálló működési engedélyüket 1949-ben kapták meg, s 1950. augusztus 1-től alkalmaztak hivatásos múzeológust, aki egyben „igazgató” is lett (JANÓ Ákos). H. Fekete Péter mint tiszteletbeli igazgató továbbra is helyén maradt. Önálló épületrészt is kaptak, s itt 1951-ben 16 helyiséget betöltő, impozáns néprajzi, helytörténeti kiállítást készítenek.

1953-ban Janó Ákos eltávozása után 1969-ig tiszteletdíjas igazgatók vezették a múzeumot. Ezalatt újították fel a volt Hajdúkerületi Székházat, s a Múzeum ide költözött. 1969-ben kinevezték igazgatónak dr. BENCSIK János volt városi művelődési osztályvezetőt, aki 1971-re készítette el új várostörténeti, hajdúságtörténeti, néprajzi állandó kiállításukat. A múzeum az 1970-es években egy történész (Dr. Nyakas Miklós) és egy régész (M. Nepper-Ibolya) státuszt is kapott. Majd amikor 1976-ban Bencsik János eltávozott, s az igazgatói tisztséget Nyakas Miklós vette át, néprajzos státusz is nyílt (DANKÓ Éva).

A hajdú-bihar megyei múzeumi szervezet következő egysége a *tiszacsegei zselérlház* lett. Az 1831-ben épült házat a hozzá tartozó portával BENCSIK János, akkor még polgári népművelési felügyelő kezdeményezésére a helyi tanács vásárolta meg. A Műemléki Felügyelőség segítségével, kiváló szakemberek támogatásával (K. Kovács László, Vargha László) restaurálták, s a Bencsik János által gyűjtött tárgyakkal berendezték. A kiállítást 1963. április 7-én Ortutay Gyula nyitotta meg. Szervezetileg – mint *tájház* – előbb a Déri Múzeum, majd 1969-től a Hajdúsági Múzeum kiállítóhelye (BENCSIK János: *A tiszacsegei porta és ház*. DMÉ. 1960–1961.).

1964. január 1-től kapott működési engedélyt a hajdúszoboszlói *Bocskai István Múzeum*. A szoboszlói múzeum dr. JUHÁSZ Imre középiskolai tanár személyes alakotása. 1953-tól kezdett el diákjai segítségével gyűjteni. Az „iskolamúzeum” 1958-tól már városi helytörténeti gyűjteményként szerepel, s a városi művelődési házban az érdeklődő közönség előtt is megnyílt. Első számottevő állandó kiállításuk 1972-ben nyílt a Művelődési Központ egy termében, Hajdú-Bihar megye népművészete címen

(Varga Gyula és U. Varga Marianna forgatókönyve alapján). 1978-ban kaptak egy régi épületet a városban, ahol 1981-ben helytörténeti kiállítás nyílt (Juhász Imre forgatókönyve alapján rendezte Varga Gyula). 1986-ban a népművészeti kiállítás is átköltözött egy ekkor kapott másik régi épületbe. A tiszteletdíjas igazgató mellé 1986-tól szerveztek függetlenített múzeológus állást (NAGY Ibolya, majd 1987-től CSÁSZI Irén). Fontos mozzanat, hogy társadalmi munkában felépített színben nagyobb méretű mezőgazdasági eszközöket, szekereket, gépeket is sikerült kiállítaniuk.

Ugyancsak 1964-ben kapott működési engedélyt a püspökladányi *Karacs Ferenc Múzeum*. Létrehozója RETTEGI Istvánné középiskolai tanárnő, aki Szegeden Soly-mossy Sándor mellett kapott ösztöndíjat a gyűjtéshez. Már az 1920-as években összehozott egy szép „iskolamúzeumot”, de ez a háború alatt elpusztult. 1954-től azonban gimnazista diákjaival újból gyűjteni kezd, főként a sárréti falukban, s ebből rövidesen országsszerte ismert „iskolamúzeum” lett. Az 1960-as években sikerült megszereznie a püspökladányi származású híres rézmetsző Karacs Ferenc hagyatékát s ekkor felvették a *Karacs Ferenc Iskolamúzeum* nevet. A szűkös szertárszobában, pincében, padláson felhalmozott több ezer tárgyból nyaranta az iskola folyósóján nyilvános kiállításokat csináltak. Így vetődött fel, hogy a gyűjteményt bevonják a megyei múzeumi hálózatba. Ezen túl Retteg Istvánné is szerény tiszteletdíjat kap munkájáért. A püspökladányi nagyközségi tanács 1976-ban megvásárol egy házat, ezt felújítják, s itt 1978-ban függetlenített történész múzeológussal önállósul az intézmény (Szűcs Ernő). Első, főként néprajzi jellegű állandó kiállításukat Varga Gyula készíti 1980-ban. A beteg Retteg Istvánné még a kész kiállítást láthatta, de a nyitás (okt. 1.) előtt néhány nappal meghalt. A múzeum 1985-ben SZÜCS Sándor, majd DOROGI Márton hagyatékával gazdagodott, s rövidesen hozzájuk fog kapcsolódni Biharnagybajomban a *Szűcs Sándor Emlékház*.

1965-ben a megyei műemléki albizottság segítségével felújították a hortobágyi csárdát s az előtte levő XVIII. századi eredetű szekérállást, s itt az 1944-ben elpusztult kiállítás helyett BÉRES András forgatókönyve alapján egy igen színes és tárgy-gazdag kiállítást csináltak. A kiállítás részben a háború előtti szisztémát követte: bemutatták a Hortobágy élő világát, a pásztorok életét, de helyet kapott most a Hortobágyot ábrázoló mintegy 40 darab festmény is. Neve ezentúl: *Hortobágyi Pásztor-múzeum*. A nagy igénybevétel és porozódás miatt a kiállítást 1970-ben, majd 1986-ban át kellett építeni, mostmár kizárólag a hortobágyi pásztoréletre koncentrálva a tematikát. (Varga Gyula forgatókönyve alapján Boreczky László, illetve Bánkúti Albin installációival.) A Hortobágyi Pásztor-múzeum a Déri Múzeum legfontosabb kiállítóhelye, évente átlagban mintegy 150 000 látogatóval.

Ugyancsak 1965-ben nyílt meg a megyei műemléki albizottság által rendbehozott *Bessenyei György Emlékház* Bakonszegen, ahol a neves testőríró életének utolsó 20 esztendejét töltötte. 1975-ig a Déri Múzeum, 1975-től a Bihari Múzeum irodalmi kiállítóhelye.

1966-ban hasonló módon került felújításra az álmosdi *Kölcsey-ház*, amelynek egyik része községi könyvtár lett, másik részében Kölcsey Ferenc emlékkiállítást rendeztek. A patinás kisnemesi kúria, különösen annak szabadkéményes konyhája néprajzi szempontból is érdekes. A házhoz tartozó pincében 1975-ben „Érmelléki szőlőkultúra” címen néprajzi kiállítás is készült. 1977-ben pedig egy mezőgazdasági kovácsműhely megszerzésével bővült a múzeum-együttes, mely mai napig a Déri Múzeum fontos kiállítóhelye.

Ugyancsak 1966-ban újították fel a nagykeréki Bocskai várkastélyt, amelynek

három szobájában a Déri Múzeum történelmi kiállítást készített. Az épület jelenleg szintén felújítás alatt van, ha kész lesz, az egész múzeumi célokat fog szolgálni.

Az 1960-as években a Déri Múzeum belső szervezeti rendjében is történtek változások. Felsőbb rendelkezésre a múzeumban őrzött kéziratok egy részét átadták a városi levéltárnak. Ugyanakkor igyekeztek létrehozni egy néprajzi és egy történeti adattárat, ahol a legkülönbözőbb kéziratokat, nyomtatványokat gyűjtötték. Sajnos, az átrendezés az iratok korábbi provenienciáját felbolygatta. Nem a legkövetkezősebb elvszerűséggel alakították ki az úgynevezett „legújabbkori gyűjteményt” sem, ugyanis a más gyűjteményegységekbe már beletárolt tárgyak közül szinte ötletszerűen emeltek ki tárgyakat s helyezték át az új gyűjteménybe. Mindezek mellett az 1960-as évek második felére súlyos személyi torzalkodások is rontották a múzeum presztízsét, míg végül Béres Andrást lemondásra bírták, s helyette dr. DANKÓ Imrét nevezték ki igazgatónak (1968).

DANKÓ Imre 1969-től – kihasználva a gazdasági életben ebben az időben még adott lehetőségeket – gyors és látványos fejlesztéseket kezdeményezett. Megerősítette a személyi állományt (M. Nepper Ibolya, Varga Gyula, Sz. Máthé Márta, Sz. Kürti Katalin, Csorba Csaba, P. Szalay Emőke, Lovass Márton, Kilián István, stb.). Először alkalmaz közép-végzettségű gyűjteménykezelőket és könyvtárosokat. 1976-tól létrehozta a *közművelődési csoportot* (vezetője: Fodor Péter igazgatóhelyettesi kinevezést kap). Megszilárdítja a múzeumi évkönyvek, múzeumi közlemények sorozatát, sőt ezek mellett – a múzeumbarátok támogatásával – új periodikát indít „Múzeumi Kurir” címen. Igazgatása alatt tovább bővül a múzeumi hálózat is.

Ennek egyik legfontosabb egysége a *Bihari Múzeum* (DANKÓ Imre: A bihari múzeum története. BMÉ. I. 1976.). Bihar vármegyének már 1871 óta volt múzeuma Nagyváradon. A trianoni béke után az új megyeszékhelyen Tardy György helyi földbirtokos rendelkezett számottevő magángyűjteménnyel, melyet szívesen felajánlott volna múzeum céljára, de megfelelő épület hiányában erre nem kerülhetett sor. 1940–1944 között Nagyvárad visszatérével egy időre az ügy aktualitását veszítette. A második világháború után ismét többen próbálkoztak gyűjtéssel (Sándor Mihályné, Erdei Gábor, stb.), de most sem akadt megfelelő épület a mindinkább gyarapodó – első sorban néprajzi jellegű – gyűjtemény számára.

Az 1950-es, 1960-as években a csonka megye több községében is próbálkoztak helytörténeti, néprajzi gyűjtemény kialakításával. Ilyen volt Hosszúpályiban, Magyarhomorogon, Körösszegapátiban, Szentpéterszegen, Nagyrábén, de különösen kettő ért el számottevő gyarapodást. Egyik Komádiban, ahol BARÁTOSSY Lajos tanító több ezerre tehető néprajzi, helytörténeti tárgy-együttest hozott létre, s ebből a községhezaz egyik szertárában a közönség előtt is bemutatható kiállítást készített. BARÁTOSSY Lajos 1967-ben meghalt, s a gyűjtemény széthullott.

A másik számottevő gyűjteményt Berekböszörményben MÁTHÉ László pedagógus szedte össze. Az ezernél több néprajzi, régészeti tárgy azonban az 1970-es évek elejére, amikor Máthé László a faluból elköltözött, szinte teljes egészében elkalódott. Hasonló sorsra jutott a többi kisebb bihari gyűjtemény is. Egyedül Hosszúpályiban sikerült a gyűjteményt gondozó BÓDI István iskolaigazgatónak a községi tanács segítségével egy régi parasztházat megszerezni, s ott egy szép tájházat berendezni. Az 1986-ban nyílt tájház egyelőre nem tartozik a múzeumi szervezet keretébe. Ugyanúgy, mint az 1987-ben a megyei műemléki albizottság által rekonstruált nagylétai (Létavértes) ún. *vízivágóhid*.

Ilyen előzmények után 1973-ban a városi cím elérésére törő Berettyóújfaluban újból felvetődik a múzeumszervezés gondolata. DANKÓ Imre buzdítására a ta-

nács felújít egy saját tulajdonában lévő volt egészségházat s ezt átadják múzeum céljára. Sajnos, a korábbi bihari gyűjteményeknek már csak töredékét lehetett megmenteni, így 1974 nyarán Juhász Ágnes és Sztrinkó István egyetemi hallgatók Varga Gyula irányításával Berettyóújfaluban és környékén nagyarányú gyűjtőmunkát végeztek. Ebből az anyagból készítette el Varga Gyula az első állandó kiállítást, 1974 októberében. Az impozáns kiállítás első részében a Berettyóújfalu környékén feltárt régészeti emlékeket mutattuk be, a második rész „A régi Sárrét világa” címen néprajzi, népművészeti anyagot tartalmazott, a harmadik részben Bihar megye irodalmi emlékeit mutattuk be. 1974. október 1-től a múzeum függetlenített igazgatója HÉTHY Zoltán lett, aki az 1970-es években igen lendületes gyűjtő tevékenységet véghez. Támogatja a múzeumot a Tardy család egy Amerikába szakadt tagja, Tardy Anna is, aki saját tárgyi emlékein túl több ezer dollárral járult hozzá a múzeum későbbi bővítéséhez. Sajnos, 1983 óta, mióta Héthy Zoltán eltávozott, a múzeum vezetése megoldatlan, emiatt a múzeum belső rendje sok kívánnivalót hagy maga után.

1974-ben kapott működési engedélyt a *balmazújvárosi Helytörténeti Múzeum* is. A múzeum előzményei az 1930-as évekre visszanyúlnak. 1945 után Harangi György helyi parasztember kezelte a több száz darabot tartalmazó néprajzi, helytörténeti gyűjteményt, melyet a művelődési ház három szobájában a közönségnek is bemutattott. Balmazújvároson a múzeumügy akkor lépett előre, amikor Veres Péter a falura hagyta Kadarcs utcai egyszerű kis házát, s itt az író halála után, 1972-ben emlékkiállítást rendeztek a Déri Múzeum közreműködésével. A nagyközségi tanács ezután szerezte meg a volt katolikus plébánia barokkos épületét, s itt a Déri Múzeum munkatársai, Kilián István és Cs. Tábori Hajnalka 1974-ben szép kiállítást készítettek. A kiállítás témája – a „Falusi krónika” alapján – Balmazújváros társadalomrajza, és megemlékezés a balmazújvárosi kiváló színészeiről, Soós Imréről, s az itt utolsó éveit töltő Sarkadi Imre íróról. 1975-től a múzeum függetlenített múzeológus státusszal rendelkezik (Bárdi Ida, dr. Vajda Mária, K. Magyarai Márta, Pozsonyi József). Gyűjtőköre elég szűk, így fejlődése meglehetősen behatárolt.

Az 1970-es években a Déri Múzeum debreceni kiállítóhelyei is bővülnek. 1971-ben a Művelődési Háztól átvették a Hámán Kató úti munkásklubot s ott egy szerény munkásmozgalmi kiállítást csináltak. 1977-ben Holló László Kossuth díjas festőművész tóócokerti villáját rendezik be emlékmúzeumnak. 1978-ban a Péterfia utcai volt városgazdai házban rendezik be Medgyessy Ferenc emlékmúzeumát. 1973–1975 között felújították a múzeum épületét, s itt 1977–1978-ban rendezik be az új állandó kiállítást, a régi elvek szerint, vagyis I. emeleten helytörténet, néprajz, régészet, II. emeleten a Déri Frigyes gyűjtemény, képtár és egy kerámia kiállítás.

1979-ben új otthont kap az irodalmi gyűjtemény. 1982-ben Dankó Imre nyugdíjaskörnyékbe vonul, s GAZDA László lesz az igazgató. A megnehezedett gazdasági viszonyok mellett új múzeum létesítéséről tovább nem lehet szó, csupán a Hortobágyon nyílik egy kis képtár, Kállai Gyula ajándékaiból. Sor kerül azonban egy sor állandó kiállítás felújítására.

A teljesség kedvéért meg kell még említeni, hogy az 1950-es évektől kezdve a Hajdúságban is több helyi kezdeményezésű gyűjtemény pusztult el. Közülük számottevő volt a hajdúnánási gyűjtemény, melyet még dr. Molnár József gimnáziumi tanár gyűjtött össze, s ez az 1960-as években tűnt el. Hajdúhadházon Enyedi József tanító gondozásában gyűlt össze több ezer darab néprajzi tárgy. Nyugdíjazása után (1972) gyűjteményét felszámolta: mintegy 150 darab tárgy a Déri Múzeumba került, a többit a gyűjtő eladta, vagy ma is lakásán őrzi. Számottevő néprajzi anyag gyűlt össze Polgáron is, elsősorban Bencsik János szorgalmából. 1978-ban ebből – ünnepélyes keretek

között – egy „állandó kiállítás” is nyílt a volt községházán, de a gyűjteménykezelők változása során szinte az egész anyag elkallódott. Hajdúdorogon az 1970-es évek óta próbálnak helytörténeti gyűjteményt kialakítani, de helyiség és szakember hiányában máig nem sikerült múzeumná alakulniuk. Próbálkoztak még Nádudvaron fazekas múzeum kialakításával, Biharkeresztesen mezőgazdasági gyűjtemény létrehozásával, eddig sikertelenül.

Szomorú tény, hogy a két megyében csak az utóbbi fél évszázad alatt nagy lelkesedéssel összehordott, s közben elkallódott néprajzi tárgyak száma valószínűleg meghaladja a Déri Múzeum jelenlegi néprajzi állományát.

A néprajzi gyűjtemény

A néprajzi állomány minőségét csak részletesebb elemzéssel lehetne kimutatni. A jelenleg beletárolt mintegy huszonnégy és félezer tárgy szám szerint nem kevés. Legfőbb értékét azonban ma is a Déri György-féle 2 318 (a leltárkönyvben 2 131 tétel) tárgy adja, mely – legalábbis a népművészet terén – országos kitekintésre ad lehetőséget. Ezt az alanyagot a néprajzos munkatársak 1941 óta folyamatosan tovább fejlesztették. Bár a leltározás a folyó tételek közé történt, a megyehatárokon kívül gyűjtött népművészeti anyagot mégis a Déri György-féle gyűjteményhez kell számítanunk. 1941 óta az ide sorolható, különlegesen értékes népművészeti tárgy-állomány megduplázódott, tehát ma közel 5 000 tárgyat jelent.

Gyűjteményünk kiemelkedő értékét adják a különböző kézműipari együttesek, melyeket még ZOLTAI Lajos kezdett el nagy következetességgel gyűjteni. Újabban az elhalt mesterek műhely-együtteseit igyekszünk megszerezni. Jelenlegi állományunk mintegy 4 000 darab tárgy.

ECSEDI István óta szinte minden néprajzos munkatárs igyekezett gyarapítani a hortobágyi pásztorelet tárgyait. A gyűjteménycsoport ma közel 2 000 darabból áll, melynek kb. egynegyed része ki van állítva a Hortobágyi Pásztor-múzeumban.

Fentieken kívül talán még a kerámia gyűjteményünk tekinthető olyannak, mely szisztematikus gyűjtésre utal, különösen a debreceni és a nádudvari műhelyek vonatkozásában. Más ágazatokban tájunk rendszeres néprajzi feltárása múzeumunknak sohasem volt nagy erőssége. A gyűjtést Zoltai Lajos nyugdíjazása óta mindig rendszeretelenség, következetlenség és kampányszerűség jellemezte. Az 1960-as években előbb FERENCZI Imre 1962-ben, majd BÉRES András 1964-től próbálkozott némi „mélyfúrással” (Biharban, illetve a Hortobágyon), de a behozott néhány száz darab tárgy lényegében nem változtatta meg a gyűjtemény szerkezetét. Az 1970-es évektől számottevő gyarapodás figyelhető meg: 18 év alatt a Déri Múzeum néprajzi anyaga megduplázódott, a teljes hálózattal együtt megháromszorozódott. Sajnos, a tervszerű következetesség ebben az időben se érvényesülhetett maradéktalanul.

Mint említettük, Zoltai Lajos idejében nagy gondot fordítottak a fotók, rajzok, iratok, s más dokumentáció gyűjtésére. Ezeket korábban az „I” számmal jelzett osztályban leltározták. Ez a rend később felbomlott. A könyvek jórészt a könyvtárba kerültek. A Városi Könyvtár 1952-ben történt leválasztásával ezek egy része kikerült a múzeumból. Az iratok az 1960-as új rendtartás értelmében szintén megbolygatódtak: egy részüket átadták a Városi Levéltárnak, más részük a történeti, illetve a néprajzi adattárba kerültek. Itt jó ideig rendezetlen állapotban lappangtak. A Néprajzi Adattárat ugyan az 1960-as években kezdték rendezni, de a végleges leltározás, mutatózás csak az 1970-es években készült el. A történeti adattár feldolgozása csak napjainkban folyik. Holott a két adattárban összesen több mint 100 000 forrásértékű fólio található. (A Néprajzi Adattár ebből jelenleg 2 303 tétel alatt mintegy 40 000

lapot tartalmaz.) Összetétele vegyes. Vannak benne eredeti népi feljegyzések, nyomtatványok, a hivatásos és az amatőr gyűjtők kéziratai, pályamunkák, stb.

A néprajzi gyűjtemény fontos kiegészítője a *fotó gyűjtemény*. Sajnos, ennek áttekintése ma is elég nehézkes. Itt őrzik a múzeum alapítása óta felhalmozódott fotó-negatívokat (1920 előtt főként különböző méretű üveg lemezeket). Itt jelenleg 65 895 negatív van leltározva, kartonozva és mutatózva. Sajnos benne az eredeti, terepen készített felvételek, reprodukciók és különböző dokumentációs felvételek keverednek. Néprajzi szempontból legértékesebbek ZOLTAI Lajos, HARANGHY György, KOZMAN Leo, ECSEDI István még a század elején, főként üveg lemezekre készült felvételei (közel 500 db), bár sajnálatos, hogy a lemezek erőteljesen kezdenek romlani. Sajnos, a későbbi felvételek között sok a technikailag hibás, vagy alig használható negatív. Az összes néprajzi felvétel száma 10 000 körül van.

A fotógyűjtemény másik részlege az archív fotótár, mely az egyes szakgyűjteményekben található. Legfontosabb nyilván a néprajzi gyűjtemény archív fotótára, mely azokat a főként terepen gyűjtött régi képeket tartalmazza, melyekről nincsenek meg a negatívok. Az archív fotók a néprajzi gyűjteményben részben a Néprajzi Adattárban, a kéziratokkal együtt vannak nyilvántartva, részben külön egységet képeznek. A gyűjteményegység legértékesebb csoportja az 1920-as években begyűjtött Gondy–Egey-féle foto album, mely a neves debreceni fotóműhelyben az 1880-as évektől készült fényképek albumba baragasztott másolatait tartalmazza. A mintegy 30 000 darab kép Debrecen és környéke polgári, paraszti népének hű tükre. Az archív fotótár ezen kívül még mintegy 2 000 darab archív felvételt őriz. (Az archív fotótár jelenleg nincs feldolgozva.)

A fotótárat kiegészíti még az 1970-es évek végétől készített, jelenleg 6 530 darabból álló színes diatár. A felvételek nagyobb részét VARGA Gyula készítette. Néhány száz darabot vásároltunk, vagy Hapák József fényképész munkája.

1972 óta készítünk super 8 mm-es néma filmeket. Ez jelenleg mintegy 1 000 méter, főleg erdélyi táncanyagot tartalmaz. (Leírva, feldolgozva nincsen.) 1985 óta készítünk népszokásainkról video felvételeket. Jelenleg mintegy 6 órás anyag áll rendelkezésünkre. (Régi aratás, karácsonyi szokások, szüreti szokások, lakodalom.) Említést érdemel még a kb. 150 órát kitevő magnetofon felvétel, mely elsősorban népzenei anyagot tartalmaz. Sajnos, leírva, feldolgozva ez is csak igen kis részben van.

Tudományos tevékenység

A megyei múzeumi szervezet tudományos tevékenységét részben saját kiadványai, részben munkatársainak publikációs munkássága fejezi ki.

A Déri Múzeum kiadványai

Évi jelentések, évkönyvek. A sorozat 1906 óta napjainkig folyamatos. Elnevezése – több-kevesebb helyesírási eltéréssel – 1932-ig *Jelentés Debrecen sz. kir. város múzeumának működéséről*, 1933-tól *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. Több esetben két, vagy a háborús években több évfolyam összevontan, egy kötetben jelent meg. A sorozat számozása 1965-ig folyamatos. Itt egy számozási hiba történt, majd 1986-ig összesen a 66. sorszámig jutnak el. Közben azonban a sorozaton belül néhány nem évkönyv jellegű kiadvány is megjelent. Az Évkönyvekről 1978-ig repertórium készült: HÉTHY Zoltán: *A Déri Múzeum Jelentéseinek és Évkönyveinek repertórium* 1906–1968. Debrecen, 1972.; T. HORVÁTH Ildikó: *A Déri Múzeum Évkönyvei* 1969–1978. DMÉ. 1980.

A Jelentésekben, Évkönyvekben publikált nagyobb terjedelmű tanulmányokat olykor külön, átlapszámozott kötetekben is megjelentették. Ilyenek: ECSEDI István:

Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon. Debrecen, 1933.; Uő: Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizekben. Debrecen, 1934.; Uő: A debreceni és a tiszántúli magyar ember táplálkozása. Debrecen, 1935.; BALOGH István: A debreceni tanya. Debrecen, 1937.; LÜKŐ Gábor: A hortobágyi pásztorművészet. Debrecen, 1939. (A későbbi hasonló kiadványokat besorolták a Múzeumi Közlemények sorozatba.)

A Déri Múzeum külön sorozatait, illetve kiadványait: *A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei*. 48 szám jelent meg, ebből néprajzi vonatkozásúak:

1. ENYEDI József: A káposzta jelentősége a nép életében Hajdúhadházon (1963), 2. SZABADFALVI József: A debreceni mézeskalácsos mesterség (1963), 5. KURUCZ Albert: Az Észak-Bihari szőlőművelés és borgazdálkodás (1964), 6. BÉRES András: A nádudvari fekete kerámia (1965), 7. SÁPI Lajos: A régi debreceni temetők és síremlékek (1966), 8. PAPP József: Tiszacsege (1967), 25. UJVÁRY Zoltán: Varia folkloristica (1975), 26. Bolgár tanulmányok I. (1974), 29. Bolgár Tanulmányok II. (1975), 33. VARGA Gyula: Egy falu az országban (Kismarja életrajza a felszabadulásig (1978), 35. UJVÁRY Zoltán: Népszokás és népköltészet (1980), 37. Bolgár Tanulmányok III. (1980), 39. Néprajzi tanulmányok (1982), 41. Bolgár Tanulmányok IV. (1983), 44. Ecsedi István születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai (1985. szept. 26–27) (1986), 45. VARGA Gyula: Debreceni szíjgyártók. Kathy László és Kádár Gyula (1986), 46. SZABADFALVI József: Mézeskalácsosság Debrecen (1986).

A Múzeumbarátok Köre Kiadványai: *Múzeumi Kurir*. Periodika. Megjelent 1969-től, évente 3 szám (Utolsó szám 1987. 53. szám.)

A megyei múzeumi hálózat kiadványai

Hajdúböszörmény: *A hajdúböszörményi Városi Múzeum kiadványai* (1974-ig megjelent 6 kötet. Közte néprajzi kiadvány nincs.); *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve* (1973 óta jelenik meg, általában kétévenként. Eddig megjelent I–VI. kötet, utolsó: 1987.); *Hajdúsági Közlemények* (A Városi Tanács kiadványsorozata. Eddig 11 kötet jelent meg).

Berettyóújfalu: *A Bihari Múzeum Évkönyve* (1976 óta eddig megjelent I–V. kötet, a IV–V. összevontan, utolsó: 1986); *Bihari Dolgozatok* (A Bihari Múzeum gondozásában megjelenő sorozat 1975-ben indult. Eddig 7 füzet jelent meg, közöttük néprajzi: MÓDY György: Néphagyomány és helytörténet, 1975; VARGA Gyula: Az Érmelléki szőlőkultúra, 1976; BENCZE Lászlóné: Bihari népdalgyűjtés, 1978.).

A Déri Múzeum munkatársainak irodalmi munkássága

A részletes bibliográfia több ezer tételt tenne ki. Ezért csak az összegező bibliográfiákat közöljük. Nem hivatkozunk az országos áttekintést nyújtó MRMK kiadványokra, mint „A magyar múzeumok kiadványainak bibliográfiája” I. Néprajz. 1945–1974. Bp. 1976.; II. Sorozatok és önálló kiadványok repetóriuma 1945–1974. Bp. 1978; IV. Évkönyvek, folyóiratok, sorozatok, önálló kiadványok, kiállítás vezetői, katalógusok. 1975-től.

1. Zoltai Lajos. SŐREGI János: Zoltai Lajos dr. (1861. júl. 16–1939. aug. 29.) DMÉ. 1939–1940. 197–348. (Teljes életrajzi bibliográfia)
2. Ecsedi István. SŐREGI János: Dr. Ecsedi István (1885–1936). DMÉ. 1936. 20–54. (Válogatott bibliográfia); BALOGH István: Ecsedi István élete és munkássága. Folklor és Etnográfia 20. Debrecen, 1985.
3. Lükő Gábor. SŐREGI János: Lükő Gábor irodalmi munkássága 1937 előtt. DMÉ. 1937. 15–17.

4. Balogh István. SŐREGI János: Balogh István gyakornok irodalmi munkássága 1937 előtt. DMÉ. 1937. 116–117.

5. A Déri Múzeum többi munkatársainak irodalmi munkássága DITRÓINÉ SALLAY Katalin: A Hajdú-Bihar megyei múzeumok munkatársainak bibliográfiája. Debrecen, 1976. (Múz. Közl. 31.)

1976-tól a Déri Múzeum Évkönyvei minden számban közlik a múzeum munkatársainak megjelent munkáit.

A Déri Múzeum közművelődési tevékenysége

A Déri Múzeumot eleve „kultúrház”-nak tervezték. Ennek megfelelően a múzeum mindig is központi szerepet töltött be a város közművelődésében. A közművelődés első, viszonylag önálló funkciójú egysége volt a *Városi Könyvtár*, melyet 1917-től 1929-ig ECSEDI István, később, az 1940-es években BALOGH István irányított. A könyvtár mindig a múzeum épületében működött. Könyvvállománya 20 000-ról mintegy 40 000-re gyarapodott. A kölcsönzés mellett volt olvasóterem, ahova rendszeresen bejártak azok, akik a múzeum dolgai iránt is érdeklődtek. Nagy gondot fordítottak arra, hogy a múzeum által képviselt tudományágak alapvető kézikönyveit, szakirodalmát megszerezzék.

A Városi Könyvtár 1952-ben elvált a múzeumtól, s önállósult. Megmaradt azonban egy tudományos kézikönyvtár, mely – különösen a múzeum cserekapcsolatai útján – mára igen értékes állománnyal rendelkezik: a kézikönyvtár 1988-ig ismét elérte a 40 000 kötetet. Jelenleg 79-féle periodika jár rendszeresen. A kül- és belföldi cserepartnerek száma megközelíti a hatszázat, akik évente mintegy 300-400 kötetet gyarapítják a könyv- és folyóirat állományt. A könyvtár 1971 óta önálló, szakképzett kezelőt kapott.

A közművelődésben igen fontos szerepet töltött be a „díszterem”, ahol – az éves jelentések szerint – minden hétre esett legalább egy rangos vagy közérdekű előadás. Az előadások zömét ismert tudósok, írók, művészek tartották, ezért némelykor „Szabadegyetem”-nek is nevezték. Nem elhanyagolható tényező, hogy a teremben korszerű vetítőberendezések, sőt hangosfilm vetítő gép is rendelkezésre állt.

A múzeum életében számottevő tényező volt a Múzeumbarátok Köre. Említetük, hogy a szervezésben, irányításban korábban is egy társadalmi testület, az ún. „felügyelőbizottság” segítette az igazgató munkáját. A Múzeumbarátok Körét 1927-ben ZOLTAI Lajos szervezte meg. Tagjai olyan „múpártoló” polgárok, akik anyagi, vagy erkölcsi támogatásukkal segítették a múzeumot. 1957-től kiadványokat is indítottak, melyek közül különösen a *Múzeumi Kurír* népszerűsége tett szert. 1987-ben, működésük 60. évfordulójára tanulmánykötetet jelentettek meg *Árkádia* címen.

Az 1950-es években a hivatásos közművelődési apparátus kialakítása után a múzeum közvetlen közművelődési funkciója csökkent, mivel ezt a szerepet előbb a tanácsok, majd a könyvtárak, művelődési házak s más intézmények vették át. Maguk a műzeológusok is főként ezekben az intézményekben fejtették ki ismeretterjesztő, vagy más közművelődési tevékenységüket. (Pl. Bérés András, mint a Debreceni Népi Együttes egyik vezetője.) Az 1960-as évektől a múzeum közművelődési tevékenysége egyre inkább a „múzeumi hét”, majd a „Múzeumi hónap” rendezvényeiben mutatkozott meg. (Az 1960-as évek végétől ez maga 50-60 rendezvényt jelentett.)

1975-ben létrehozták a közművelődési csoportot, mely azonban elég gyakran változó személyi összetételével azóta is keresi a múzeumi népművelés hatékonyabb formáit (Tajak-korok-múzeumok, múzeumi táborok, szakkörök, vetítések, múzeumi muzsika, stb.).